

Indija u staroj hrvatskoj i srpskoj književnosti

*D*aleka i tajanstvena zemlja, dovoljna sama sebi u svojem kontinentalnom prostranstvu, Indija je u dugim stoljećima bila svijet za sebe i ležala je onkraj granica unutar kojih se odvijao život našega kulturnog kruga. Ona nam je još od antike poznata i istovremeno strana, s njom smo povezani i od nje čvrsto odijeljeni. To je zemlja na kraju svijeta gdje su stanovnici suncu bliže i zato im je lice tamno: istočna Etiopija, zemlja ljudi sa spaljenim licima. Iz te se zemlje bog Dioniz vraća svake godine u proljeće i budi Europu na nov život, uvlači je u kovitlac svojega božanskog zanosa. U nadljudskom je pothvatu njegovim stopama pošao Aleksandar Makedonski. On kao da je na zemlju povratio doba starih heroja i u svojem se životu jako približio granici koja dijeli udio domjeren ljudima od udjela božanskoga. On je na čelu svoje pobjedničke vojske prodro u Indiju gdje Dioniz boravi zimi, ali je novim pobjedama usprkos ostao nemoćan da se Indiji istinski nametne, onako kako se nametnuo drugim zemljama. Dugo se pričalo o nevjerojatnim čudesima što ih je Aleksandar našao u Indiji, na kraju svijeta. Nepobijeden, on se morao povući iz Indije i vlast koju je uspostavio u nekim njezinim dijelovima bila je kratkoga vijeka. Porazima usprkos Indija je bila jača od Aleksandra kao i od tolikih drugih osvajača u toku svoje burne povijesti.

S Aleksandrom su došli grčki učenjaci i oni su donijeli prva znanja o dalekoj zemlji u Europu. Ali koliko god su se množila ta znanja, Indija je ostala zemlja na kraju svijeta. Tako je ostalo kroz čitavo vrijeme, sve dok je burno širenje europskog kolonijalizma nije otvorilo došljacima i uključilo u novonastale imperije. Dotad se u europskom svijetu o njoj uvijek vodilo računa, ali kao o nečem dalekom, nepristupačnom i stranom, kao o zemlji u kojoj su i najneobičnije stvari moguće i vjerojatne.

Prednji Istok dio je našega kulturnog kruga. Dodiri između njega i Europe bili su uvijek izvanredno živi iako ne baš uvijek prijateljski. Ali utjecaji se šire i preko neprijateljstva. Najistočniji dio toga prednjoazijskoga kulturnog područja jest Iranska visočina. Onuda, preko strmih prijevoja Hindukuša vode kopneni putovi u ravnice sjeverozapadne Indije. Stanovništvo Irana i sjeverne Indije govori usko srodnim jezicima i premda razdvojeno moćnim prirodnim barijerama i uklopljeno u različite kulturne krugove nikada nije potpuno prekinulo veze. Ljudi s obje strane Hindukuša ostali su povezani putem kojim su se kretale trgovačke karavane i vojske. Krajevi uz Hindukuš znali su se u povijesnom toku, bogatom promjenama, naći pod vlašću vladara kojemu je država ležala s druge strane prijevoja. Tako su moćni iranski kraljevi povremeno vladali pograničnim indijskim predjelima i obratno indijski su kraljevi na vrhuncu svoje moći sebi znali podvrći susjedne iranske provincije. Preko tih kontakata i lokalnih veza između Indijaca i Iranaca, srodnih u svemu, prodirala su i indijska kulturna dobra i pojedina značajna književna djela u prednjoazijski prostor. Tim su putem došli indijski utjecaji do Arapa, a oni su bili u stalnim vezama, više neprijateljskim nego prijateljskim, s istočnom bizantskom i zapadnom latinskom Europom. Tako se može objasniti na prvi pogled neobična činjenica da se u srednjovjekovnoj europskoj književnosti susreću prijevodi indijskih djela.

Indijska se djela javljaju i u srednjovjekovnoj književnosti Hrvata i Srba. I do naših je naroda stigao utjecaj što ga je indijska literatura u srednjem vijeku izvršila na europsku. Kod nas postoje prijevodi dvaju značajnih indijskih djela: *Pančatantra*, zbirke poučnih priča i *Legende o životu Buddhinu*. U obim se tekstovima spominje Indija i to tako da se po tome još direktno može razabrati indijsko podrijetlo tih vrlo popularnih knjiga.

Pančatantra je zbirka priča, često s karakteristikama basne, u kojoj se iznose pouke o vladalačkom umijeću. U svojem originalnom obliku ona pripada poučnoj književnoj vrsti u kojoj se obrađuje praktična životna mudrost. Nastala je u dvorskoj sredini, a napisana je profinjenim i njegovanim stilom koji od čitaoca zahtijeva

književnu kulturu. To nije lako ni pučko štivo. Prema podacima u njezinu tekstu ta je zbirka bila namijenjena obrazovanju kraljevića. Sanskrtski nam je tekst poznat samo iz mlađih verzija. Jedna starija sanskrtska verzija, koja se nama nije sačuvala, dospjela je u Iran. Tamo je na dvoru perzijskoga kralja Hosrava Anošarvana (513-579) iz dinastije Sasanida i po njegovu nalogu liječnik Burzoe preveo taj tekst na srednjeperzijski jezik (pehlevi). Taj je prijevod došao Arapima i na temelju njega je Abdulah ibn ul Muqaffa u 8. st. izradio arapski prijevod *Pančatantra* pod naslovom: *Kelila ve Dimna*. Taj je arapski tekst postao podloga za sve srednjovjekovne europske prijevode. Na latinski je preveden posredstvom hebrejske književnosti, a s latinskoga na mnoge zapadnoeuropske jezike. Isti je arapski tekst u jedanaestom stoljeću preveo na grčki Simeon sin Setov pod naslovom *Stephanitēs kai Ichnēlātēs*.

S grčkoga je pod istim naslovom (*Stefanit i Ihnilat*) ta zbirka priča prevedena na staroslavenski i to negdje na slavenskom jugu. Danas ne znamo da li je stariji prijevod na staroslavenski srpske ili bugarske redakcije, ali su se sačuvali tekstovi obiju. Od južnih Slavena preuzeli su staroslavenski prijevod *Pančatantra* Rusi te su sačuvani brojni rukopisi ruske redakcije. Ne zna se u koje je vrijeme izrađen prijevod na staroslavenski, ali je to svakako bilo prije 15. st. jer iz njega potječe najstariji sačuvani rukopis. On pripada bugarskoj redakciji. Prijevod srpske redakcije sačuvan je u rukopisu iz zbirke Srpske akademije nauka. Daničić ga datira u 17. stoljeće. U tom tekstu jasno se razabire indijsko podrijetlo toga djela. Početak mu glasi ovako:

»Car indiski v'prosi nekojega filosafo glagolje: hoštu da mi pričeju pokažeši kako lastiv muž i lukav kako po srede nekih imejuštih meždu soboju s'družastvo i ljubov vraždu v'nosit.«

Lako je u tom uvodu prepoznati osnovnu situaciju originalnoga *Pančatantra*. U njemu se također govori kako se lukavštinom mogu zavaditi prijatelji, i vladar traži pouku od mudraca. I u pojednostima se priče poklapaju sa sanskrtskim. Tako je značajno djelo klasične indijske književnosti u prijevodu bilo poznato u srednjovjekovnoj Srbiji.

Do sada se nije našlo traga tom prijevodu u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti i posebno u glagoljskoj.

U folklornoj književnosti Hrvata i Srba susreću se, međutim, priče s motivima iz *Pančatantra*. U nekim je slučajevima vjerojatno posredovao *Stefanit i Ihnilat*, a druge su preuzete putovima koji se u pojedinostima svojim moraju tek istražiti. Pri tome treba dobro paziti da se razluče one priče koje se u mnogim detaljima podudaraju s pričama iz *Pančatantra*, pa se za njih može pretpostaviti da su odande preuzete, od takvih koje se s njima podudaraju samo u općim crtama njihova motiva, pa se mora računati s time da su nastale nezavisno jedne od drugih slijedeći univerzalne tendencije u oblikovanju motiva za pripovijetke.

Tako priče o *zmiji mladoženji*, o *nemuštom jeziku*, o *usudu* i o *đavlovu šegrtu* pokazuju veliku srodnost s indijskim pričama i *Pančatantram*.

Javlja se također motivi koji potječu iz *Stefanita i Ihnilata*, kao što je priča o siromahu koji sanjari o bogatstvu što će ga steći i pri tom izgubi i ono što mu je dalo povod za sanjarenje. No sve su te veze slabo istražene i potrebno je provesti opsežne studije da bi se moglo pouzdano utvrditi kakav je utjecaj *Pančatantra* u našoj narodnoj pripovjedačkoj književnosti i koju je ulogu pri tome imao staroslavenski prijevod. Danas smo još vrlo daleko od toga da bismo o svemu tome mogli imati ispravnu sliku. Poznavaoce indijske književnosti očekuje tu velik istraživački zadatak.

U starijoj književnosti hrvatskoj i srpskoj javljaju se još jednom priče iz *Pančatantra* i to u 18. st. To je odraz novog zanimanja za to indijsko djelo koje su u Europi izazvali prijevodi prvih velikih orijentalista. Tekstovi koji su se tada prevodili razne su verzije novoperzijske redakcije.

Već spomenuti arapski prijevod *Pančatantra Kelila ve Dimna* preveo je u 12. st. Nasrullah na novoperzijski jezik. Krajem 15. st. preradio je Husein al Vaiz taj Nasrullahov prijevod i nazvao svoju novu verziju *Anvari Suhaili (Svjetlost zvijezde Konopa)*. Huseinova je prerada prema prvobitnom arapskom tekstu znatno proširena i u nju je uvršteno mnogo pripovijedaka kojih ne-

ma u originalu. U toj je verziji i uvod posve nov. *Anvari Suhaili* preveden je dva puta na francuski. Prvi put ga je preveo Sahid izravno iz perzijskoga i izdao 1644., a drugi put Galland iz turskoga prijevoda. Taj drugi francuski prijevod izašao je 1724. Sahidov francuski tekst doživio je više izdanja s nekim preinakama. Iz jednoga od njih, a nije nam do sada poznat, preveo je 1767. Matija Antun Relković svoje *Čudoredne pripovidke Pilpaj bramine indijanskoga mudroznanca iliti vladanje velikih i malih*. Tome je dodao mudre izreke *Nauk političan i moralski od Pilpaj bramine filozofa indijanskoga*, kojemu do sada nije bilo moguće naći original među europskim prijevodima i preradama novoperzijskoga *Pančatanre*.

Prevodilac *Pančatanre* bio je u starijoj srpskoj književnosti Dositaj Obradović. On je 1788. objavio svoje *Basne*, priređene najviše po Lessingu i Esopu.

No za nekih petnaest među njima morat će se potražiti izvor u prvom engleskom prijevodu *Hitopadeše* koji je izašao u Londonu godinu dana prije. *Hitopadeša* je mlađa sanskrtska verzija *Pančatanre*.

Među prvim orijentalistima koji su svojim prijevodima Europu upoznali s mladom novoperzijskom verzijom *Pančatanre* i preko nje s indijskom književnošću nalazi se i jedan Hrvat.

Bio je to Dubrovčanin Vinčentije Bratutti. Perzijski *Anvari Suhaili* preveo je na turski Ali bin Salih i posvetio Sulejmanu I: (1512-1520). Turski prijevod se zvao *Humajum name (Carska knjiga)*. Iz njega je Bratutti to djelo preveo na španjolski pod naslovom: *Espejo politico y moral para principes y ministros y todo genero de personas (Ogledalo političko i moralno za vladare, ministre i osobe sviju vrsta)* i izdao svoj prijevod u Madridu 1654. i 1658. Prevodilac se u tom izdanju označuje rečenicom:

»Tradusido de la lengua turca en la castellana por Vicente Bratuti raguseo interprete de la lengua turca de Felipe quarto rey de las Españas &c.« (Prevedeno s turskoga na kastiljanski jezik od Visenta Bratuta Dubrovčanina, tumača za turski jezik Filipa IV., kralja Španjolske itd.)

Predgovor tom prijevodu napisao je španjolski cenzor Fr. Benito de Ribas. U tom predgovoru stoji:

»La Escritura Sagrada por San Geronimo es Latina. El Autor deste libro es de su misma tierra, Ragusia se llama aora, lo que entonces Dalmacia, Patria de San Geronimo.« (Sveto je pismo po sv. Jeronimu postalo latinsko. Pisac ove knjige potječe iz njegove rodne zemlje, danas se zove Ragusia dok se tada zvala Dalmacija, domovina sv. Jeronima.)

Dalje se u predgovoru najpohvalnije govori o sposobnostima prevodiočevim.

Legenda o Buddhinom životu je drugo indijsko djelo koje je već u srednjem vijeku ušlo u naše književnosti. Ono je bilo izvanredno popularno i sačuvano je u mnogo rukopisa. Svi su ti rukopisi pisani staroslavenskim jezikom srpske redakcije. Ali sačuvani fragmenti glagoljske legende pokazuju da je ona bila poznata i u srednjovjekovnoj hrvatskoj književnosti.

U vrijeme najvećega budističkoga utjecaja, kad je on u Indiji bio dominantna vjera, zavladao su Indijom i susjednim predjelima Irana Saki (Skiti) i osnovali tamo svoje kraljevstvo. Najmoćniji od tih indoskitkih vladara bio je Kaniška i pod njegovim se okri-ljem budizam iz Indije proširio u središnju Aziju. Tako su stvoreni uvjeti koji su jako olakšali da i legenda o Buddhi započne svoj put na zapad preko teško prolaznih prijevoja Hindukuša. Iranci su pak i onda, kada su pokoreni od Arapa morali prihvatiti islam, znali zadržati značajke svoje bogate duhovne tradicije i dali su islamskoj misli nove oblike, strane prvobitnoj njezinoj arapskoj osnovi. Izraz tih iranskih struja u islamu bio je sufizam i on je stvorio takvu klimu u kojoj je Buddhin lik postao i za muslimane prihvatljiv i privlačiv. Iran je tako pri prenošenju Buddhine legende na Zapad odigrao posredničku ulogu ne samo u geografskom smislu nego i time što je svojim moćnim utjecajem islamski svijet pripremio da takvu legendu prihvati.

Dalje na zapad, u Palestini ili Egiptu, gdje su duboko na islamskom području postojala značajna kršćanska središta, prevedena

je onda legenda o Buddhi na grčki i, dakako, prilagođena kršćanskim shvaćanjima. Sufistički mudrac arapske verzije lako se u Grčkoj pretvorio u kršćanskoga sveca. I tako je priča o kraljeviću koji je zaštićen od svih nedaća življenja poslije prvih susreta s osnovnim nevoljama ljudskoga života – bolesti, starosti i smrti – napustio radosti kraljevskoga dvora i pošao u samoću da se rve za duhovno oslobođenje i za vrednote koje nisu podvrgnute zakonu prolaznosti, ušla u kršćansku europsku književnost. Naslov grčkoga prijevoda jest *Barlaám kai Ioásaph*. Iz grčkoga je legenda o Buddhi prevedena na latinski i odande je ušla u zapadnoeuropske književnosti. U latinskoj verziji naslov glasi *Barlaam et Josaphat*. Najkasnije u 14. st. prevedena je ista legenda neposredno iz grčkoga i na staroslavenski i to negdje na slavenskom Balkanu. Naslov slavenskoga jest *Varlaam i Ioasaf*. Sa slavenskoga juga preuzeli su ga i Rusi.

Po broju sačuvanih rukopisa i po zapisima se vidi da je ta legenda bila vrlo popularna lektira. Kraljević Ioasaf priznat je kao svetac i obje ga crkve, istočna i zapadna, slave 27. studenoga kao sv. Joasafa odnosno sv. Jozafata. Tako je Buddha postao kršćanski svetac. Literarna je tradicija legendu o Varlaamu i Joasafu pripisivala sv. Ivanu Damaskenu. Tek je 1859. E. Laboulaye u jednom članku u »*Journal des Débats*« uvjerljivo pokazao da je to uistinu prerađena legenda o Buddhinu životu. Na taj rad nadovezala su se brojna detaljna istraživanja. Pri tom se utvrdilo da je grčko *Ioásaph* preuzeto iz arapskoga gdje se ista osoba zove *Juasaf*, a to je opet pisarskom zabunom kakva se u arapskom pismu lako može dogoditi nastalo od prvotnijega oblika u kojemu je preuzet izvorni indijski naziv *Bodhisattva*. Tako je sv. Joasaf odnosno Jozafat ne samo po svom liku nego i po imenu sam Buddha.

Neobična popularnost legende o Varlaamu i Joasafu baš u srpskoj srednjovjekovnoj književnosti može se objasniti činjenicom da lik kraljevića Joasafa, koji je napustio očinski dvor i poučavan od pustinjaka Varlaama započeo asketski život, podsjeća na život Rastka Nemanjića koji je kao sv. Sava osnovao samostalnu srpsku crkvu. Možda se upravo zato Varlaam i Joasaf slikaju skoro u svim velikim srpskim manastirima kao što su Studenica,

Mileševo i Gračanica. Rukopisi srpske redakcije razasuti su posvuda. Ima ih u moskovskim i bečkim zbirka, u biblioteci manastira Hilandara na Svetoj Gori, u bibliotekama fruškogorskih manastira, u zbirka beogradske Narodne biblioteke Srbije i Srpske akademije, u Arhivu HAZU i u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Sam tekst je usprkos preradama raznih prevodilaca i redaktora sačuvao uspomenu na svoje indijsko podrijetlo. Tako u rukopisu Ćomirskog manastira koji se sada čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu legenda ima ovaj naslov *Se pisanije dušepolžno ot vanutrneje strani Etiopskije glagoljemije Indija, v sveti grad preneseno Ioanom mnikom časnom i dobrodeteljnomo monastira svetago Savi, v njemže žitiije Varlama i Joasafa prisno pometnuju i božstvnuju. Blagoslovi oče*. Tako je prijevod indijskoga djela spadao među najčitanije knjige našega srednjega vijeka.

Latinska verzija legende o Barlaamu i Jozafatu izvršila je jak utjecaj na stariju hrvatsku književnost. Marko Marulić je u svojim moralističkim spisima, pisanim latinski, upotrebljavao kao primjere priče iz legende o Barlaamu i Jozafatu i druge legendarne motive o Indiji. Petar Macukat, koji se predstavlja kao pučanin splitski, izdao je 1708. prijevod te legende na čakavski hrvatski jezik. I hrvatski kajkavski pisci Juraj Habelić, Štefan Zagrebec i Štefan Fuček spominju Barlaama i Jozafata i donose priče iz legende o njima.

Tako se Buddhin životopis susreće u srednjovjekovnoj i starijoj književnosti hrvatskoj i srpskoj. Preko njega je indijska književnost izvršila značajan utjecaj na našu. Buddhin lik koji susrećemo na stranicama naših najčitanijih knjiga i na manastirskim freskama preobražen je, ali je ipak sasvim nesumnjivo njegov. I preko te legende Indija je za nas, kao i za čitavu Europu u srednjem vijeku, bila, iako daleka i nepristupačna, uvijek prisutna.

Daleka Indija, zemlja nevjerojatnih čudesa, zemlja za koju ni najsmionija mašta nije presmiona, postala je u srednjem vijeku predodžba oko koje su se okupljali legendarni motivi. Legende o Indiji našle su spreman odjek i u našim srednjovjekovnim knji-

ževnostima. Te su legende bile ambivalentne i jasno se mogu razlučiti dva njihova pola koji dominiraju dvjema strujama legendarnih pričanja o Indiji. Jedno je priča o bogatoj Indiji koju su podržavale vijesti o trgovini s Indijom. Ona se nikada nije prekinula i po njoj se oskudna srednjovjekovna Europa snabdijevala najbيرانijom raskošnom robom. Daleku Indiju odakle su potjecali toliki predmeti koji život čine ugodnim mogla je ljudska fantazija, koju nikakvo iskustvo nije kontroliralo ni korigiralo, pretvoriti u zemlju bajoslovnoga bogatstva.

Druga struja legendarnih tradicija o Indiji vezana je uz crkvenu legendu o apostolu Tomi koji je pošao u Indiju da propovijeda kršćanstvo i tamo poginuo mučeničkom smrću. To je priča o proklesoj Indiji, zemlji idola, neznabožackih žrtava i hramova, zemlji pokvarenoj i bez ikakvoga moralnog reda. Premda su obje legendarne predodžbe supostojale istovremeno, i to stoljećima, one se uglavnom ne miješaju i gotovo svako legendarno pričanje o Indiji možemo bez oklijevanja svrstati u jednu ili u drugu struju. Strana i odbojna, Indija je istovremeno bila neizmjerljivo privlačiva. Nastale u pisanoj književnosti, te su legende i njihovi motivi ulazili u usmenu narodnu književnost i tamo su se na razne načine preobličivali. Ovdje ćemo pokušati da, koliko je to moguće, ilustriramo te književne tokove. U potpunosti se oni još ne mogu prikazati jer u svemu nisu istraženi.

Priča o bogatoj Indiji od rana je vezana za *Aleksandridu*, roman o životu Aleksandra Velikoga. Pohod u Indiju vrhunac je njegovih čudesnih pustolovina. Taj je dio romana iskićen legendarnim podacima iz drugoga jednog spisa, iz legende o svećeniku Ivanu, vladaru neizmjerljivo bogate zemlje indijske. Bizantski car Manuil Komnen poslao je prema toj legendi svoje poslanike svećeniku Ivanu. Ovaj mu je odgovorio pismom koje se donosi u cjelini. U tom pismu on opisuje bajoslovna bogatstva i neviđena čuda zemlje kojom vlada i poziva cara Manuila da ostavi svoje carstvo i da mu postane sluga, jer će tako živjeti mnogo bolje. Ta legenda o svećeniku Ivanu, vladaru bogate i čudesne Indije, nastala je negdje na zapadu Europe. Ona je vjerojatno povezana s pričama što su ih križari donijeli na europski zapad i bit će da izražava kri-

žarsku antipatiju prema Bizantu i njegovim carevima. Možda su križari samouvjerenom držanje Bizantinaca, koji su u vitezovima gledali divljake iz zaostalih i slabo uređenih zemalja, htjeli pobiti pozivajući se na tajanstvenog indijskog vladara prema kojem je sav sjaj bizantskoga cara ništavan.

Legenda o svećeniku Ivanu prevedena je na staroslavenski iz nekog zapadnog predloška. Prijevod nosi naslov *Slovo o indijskom carstvu*. Izradili su ga, kako se po svemu može suditi, hrvatski glagoljaši. Jezično prilagođen, on je ušao u srpsku književnost, ali je zadržao tragove svojega zapadnog podrijetla. Čini se da se to dogodilo negdje u 13. st. Od Srba preuzeli su taj spis Bugari i Rusi. Rukopisi srpske redakcije čuvaju se u sofijskoj Narodnoj biblioteci i u zbirci Srpske patrijaršije u Beogradu. U prologu svojem *Dundu Maroju* uvodi Marin Držić negromanta Dugog Nosa koji priča o svojim putovanjima u Indiju. Pri tom se u šaljivu tonu oslanja na *Slovo o indijskom carstvu*:

»Ja Dugi Nos, negromant od velicijeh Indija, nazivam dobar dan, mirnu noć i pritilo godište svitlijem, umnožnijem dubrovačkimjem vlastelom, a pozdravljam ovi stari puk... Znete er kad se, jes tri godine, od vas odijelih, ončas se uputih put Indija Velicijeh, gdje osli, čaplje, žabe i mojemuni jezikom govore. Otole obrnuli put Malijeh Indija gdje pigmaleoni, čovuljci mali s ždralovi boj biju. Otole otegnuh noga k Novijem Indijami gdje vele da se psi kobasami vežu i da se od zlata balotami na cunje igra, gdje od žaba kant u scjeni bijele kako među nami od slavica. U Stare Indije otole htjeh naprijeda proč, ma mi bi rečeno er se već naprijeda ne more proč. Rekoše mi da su tamo Stare Indije i da u Stare Indije nitko ne more govoreći: 'Upriječilo se je ledeno more koje se ne more broditi i vrla vječna zima koja galatinu od živijeh ljudi čini'; a s drugu stranu veljahu da gorušte sunce i paljevito ljeto dan bez noći ne da živu čovjeku pristupit ma zemlji od vrućine plod plodit. I rekoše mi: 'Po negromanciji samo u te strane može se proč.' Kako ja to čuh, otvorih moja libra od negromancije – što ćete ino? u hip, u čas ugledah se u Indijah Starijeh!«

Pitanje je samo da li je Držić *Slovo o indijskom carstvu* poznavao iz staroslavenskoga prijevoda ili iz koje zapadnoeuropske verzije, posebno latinske ili talijanske.

Isti legendarni motivi ušli su u našu srednjovjekovnu književnost s *Aleksandridom*. Ona svakako spada među najčitanija djela svjetovne književnosti srednjega vijeka. Posebno ju je rado čitalo feudalno plemstvo i drugi pripadnici vojničkoga staleža. Kao i drugi viteški romani ona je k nama došla sa zapada, ali kojim putem, to se ne može s punom sigurnošću odrediti. Sve više prevladava mišljenje da je *Aleksandrida* kao i druga djela viteške književnosti iz zapadnih literatura izravno prevedena i preuzeta u hrvatsku glagoljsku književnost, a odatle u ćirilsku srpsku. Neki pak misle, da je *Aleksandrida* k nama došla posredstvom grčkim. Među grčkim verzijama ima i takva koja je prevedena iz zapadnoga predloška. Pomišlja se da je onda takav grčki tekst preveden na staroslavenski srpske redakcije, a odatle bi onda roman preuzeli hrvatski glagoljaši.

Bilo to kako mu drago, činjenica je da je roman poznat i u glagoljskoj i u ćirilskoj književnosti. Glagoljski nam se rukopisi nisu sačuvali, ali se jedan spominje u zadarskom katalogu od 1389. Ćirilskih srpskih rukopisa ima više. Najstariji i značajan po svojim minijaturama rukopis izgorio je 1941. u Narodnoj biblioteci u Beogradu. Drugi jedan se čuva u Narodnoj biblioteci u Sofiji. To je onaj isti u kojem se nalazi i srpska verzija *Slova o indijskom carstvu*. Ima još rukopisa u Beogradu, Zagrebu i u Rusiji. Srpsku ćirilsku verziju preuzeli su opet Hrvati zamijenivši staroslavenski srpske redakcije čistim narodnim jezikom. Ti su rukopisi pisani bosanskom ćirilicom (bosančicom). Dva takva rukopisa na štokavskom dijalektu čuvaju se u Narodnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, a potječu iz zbirke Ljudevita Gaja. Treći je pisan čistom čakavštinom i dospio je u zbirku knezova Lobkovicu u sjevernoj Češkoj. Latinički prijepis čakavske *Aleksandride* sačuvalao se u biblioteci Zrinjskih u Čakovcu. Srpsku su *Aleksandridu* preuzeli Rusi.

Poslije pobjede nad perzijskim kraljem Darijem Aleksandar je krenuo dalje u pohod protiv indijskoga kralja Pora, saveznika

Darijeva. Na tom putu on se nalazi u zemlji čudesa, u bogatoj Indiji. Tako hrvatska čakavska verzija na jednom mjestu priča:

»Od bisera velikoga. I tu četire dni hodiv do škure zemlje doide i tu sa izabranimi Macedonami na kobile ke ždripce imihu use-doše; i ždripce na stanih ostaviše i tako v škuru zemlju ulizoše i noć hodiše jednu. I Antiohu reče da da na znanje da vsaki brne zemle ove vazme, kami li drivo li, vsaki da iznese. I to vsi zapovid svršivše zlata mnogo iznesoše. I ki godi mu se porugaše, ti mnogo kajaše se. Is te škure zemlje izlizoše i zlata mnogo iznesoše i velikoga bisera i dragoga kaminj.«

Zbog svoje velike popularnosti *Aleksandridu* je silno utjecala na usmenu narodnu književnost. Tako su u nju dospjeli i legendarni motivi o Indiji. U svojem *Srpskom rječniku* Vuk je Karadžić zapisao narodnu priču u kojoj je lako prepoznati odjek upravo navedenoga mjesta iz *Aleksandride*:

»Pripovijeda se kako je nekakav car došavši s vojskom na kraj svijeta, pošao u tamni vilaet, gdje se nikad ništa ne vidi; ne znajući kako će se natrag vratiti, ostave ondje ždrebac od kobila da bi ih kobile iz one pomrčine izvele. Kad su ušli u tamni vilaet i išli po njemu, sve su pod nogama osjećali nekako positno kamenje, a iz mraka nešto poviče: 'Ko ovoga kamenja ponese, kajaće se, a ko ne ponese kajaće se'. Gdjekoji pomisli: 'kad ću se kajati zašto da ga nosim?' a gdjekoji: 'daj barem jedan da ponese?' Kad se vrate iz tame na svijet, a to ono sve bilo drago kamenje; onda oni koji nijesu ponijeli stanu se kajati što nijesu, a oni što su ponijeli, što nijesu više.«

Legendarni motivi o Indiji ušli su iz spisa o svećeniku Ivanu i u srednjovjekovnu pučku enciklopediju, poznatu pod imenom *Lucidar*. Ta je pučka enciklopedija napisana u obliku pitanja i odgovora.

Original je njemački i potječe iz 12. st. On je posredstvom češkoga prijevoda ušao u hrvatsku glagoljsku književnost. Odande su ga preuzeli Srbi, a od njih Rusi. Do nas su došla dva glagoljska rukopisa *Lucidara*. Jedan u *Žgombićevu zborniku* koji se čuva u

Arhivu HAZU, a drugi u *Petrisovu zborniku*, sada u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Oba zbornika potječu s otoka Krka. Srpskih ćirilskih rukopisa nemamo, ali su zato dobro zastupani rukopisi ruske redakcije. A Rusima je *Lucidar* došao najvjerojatnije preko Srba, pa nam to potvrđuje da su i oni poznavali to djelo. Odlomak iz hrvatskoga *Lucidara* može dobro ilustrirati legendarna predanja o čudovitoj i bogatoj Indiji u našoj srednjovjekovnoj književnosti:

»Učenik uprosi: ka zemla je najbliže raj? Učitelj reče: kako nam pismo svedoči da niktože v živote tamo doiti mozet zač sut okolju gori velike, v njih ležet zmiye silnije i te branet da niktože tamo doiti mozet. Poli toga ležit 1 zemlja, ta imenujet se Indija. I ta ima ime po jednoj vode ka imenujet se Indus. Ta reka plove z jedne gori, ka gora imenujet se Karintaljus, i teče v Črvleno more. I tamo je teško vniti zač je od jedne strani Indus.

Ta reka i toliko velike pustinje da jedva v trik letih mogal bi tamo kto vniti ili doiti. Asija, ta zemlja v trideseti i četire deželi je široka i v njej sut ljudi različni: jedni su takmo dva lakta visoki i ti ljudi vojuju proti nam. I v toi zemlji jesta 2 otoka: 1 imenujet se Kriša a drugi Grilis. Ta imata mnogo zlata, jesta prek vsega leta zelena i tu jesta va vsakom našem lete 2 lete. Poli toga jesu zlate gori, a togo zlata ne mozet niktože vzimati skoze zmiye i gadi ki pri tom zlate sut, ležet meju tu goru, ka imenojet se Kaspjus i meju morem. Tu je kralj Aleksandar dvoje ljudi zatvoril; ti imenujut se Gog i Magog. Ti ljudi inoga ne jedu takmo sirovo meso.

V drugoj Indije tu su ljudi ime imenujut se Makkobi i ti sut 12 lakat visoci i jesu spred kako lav i perje imajut i parkle kako kuna. Poli toga v jednoj zemlji jesu ljudi, ti imenujut se Akrote i ti imajut v sebe veliku gorkost i kada se v kup snidu tako se sami zažgu. I potom leži 1 zemlja, v toj sut ljudi ki ubijaju oca i mater kada budu stari i kuhajut je i sazivajut vse svoje prijatelji i snedet je i budu se veseliti.

Tak je jedna vlast v koji raste papar i ta je plna gad. I kada ta papar bude zrel, tada storet veliki oganj i požar, kem te gadi zažegnut i tako tada papar zberut i od toga ognja budet papar črn,

na od nature bivajet bel. A ti ljudi bivajut živi nere do 8 let, a do tretoga leta det imajuť. V tretoj Indije sut ljudi, ti su obratili peti napred a prsti nazad i jimajuť 80 prst na nogah i 80 na rukah. I ti ljudi imajuť pasje glavi i odevajut se lesičemi hvosti i jegda hotet glagoljati, tagda vijut kako psi glavami zavijašče. Poli toga sut ljudi, ti su z mlada sedi a na starosti crni. Po tom jesu jedni ljudi ki imajuť jednu nogu, stupalo nogi te kako obod rešetni; i ti teku tako brzo kako ptica leti; i kada sede na slnce, tada nad soboju učini hlad i sen nogoju. I takoj sut jedni ljudi i ti imajuť 1 rog na čele, a pod tem rogom jedno oko.«

Zadni odjek legende o bogatoj Indiji u starijoj hrvatskoj književnosti može se naći još 1827. Tada je Ivan Krizmanić poklonio Ljudevitu Gaju svoj kajkavski prijevod Miltonova *Izgnubljenoga raja*.

Taj je prijevod ostao u rukopisu. U komentaru tumači Krizmanić ime Indija kao: »ona neizmerno velika, zlata, džundža i drugoga preštimanoga blaga povsem puna stran Azije vu kojoj vnođa kraljevstva se nahadaju i gde naše vreme kruto jako su se raširili Anglijanci.«

U tom komentaru jednoga od posljednjih pretpreporodnih pisaca na zanimljiv se način isprepleću stare legendarne predodžbe sa suvremenom zbiljom.

U vrijeme kada su pomorci počeli dopirati do Indije počinje se u usmenom folklornom stvaralaštvu pored starih legendarnih motiva javljati i trag mornarskih priča o dalekoj, neobičnoj ali dostižnoj zemlji. Takva je i ova primorska pjesma:

*Civilila je tica lastovica
više Senja grada bijeloga,
više Senja na senjskih planinah.
Čula ju je Senjkinja divojka,
čula ju je, ter joj govorila:
»Ne cvili mi, tica lastovica!
Zašto cviliš, koja ti nevolja?«
Govori joj tica lastovica:*

*'Ostav me se, Senjkinjo divojko!
Ako cvilin, za nevolju mi je.
Zgubila sam druga u Indije;
nimam s kogun u Indije poći.«
Govori joj Senjanka divojka:
»Ne cvili mi, tica lastovica,
ja ću s tobom u Indije poći.«
A govori tica lastovica:
»Ne budali, Senjkinjo divojko,
da bis tila u Indije poći,
hoditi je tri godine dana;
meni j'letit tici lastovici,
meni j'letit za godinu dana'«*

U slavonskoj varijanti ove pjesme govori lastavica djevojci Anđeliji kad je ova tjera iz svoga bostana:

*»Ne tiraj me, lipa Anđelijo,
ne tiraj me iz tvog bostana!
Ja sam ptica iz daleke zemlje,
gdino rodi biber i naranča,
gdino drage po dva draga ljube
i gdino je godina bez zime.«*

a djevojka joj je na to odgovorila:

*»Boraj tebi, ptico lastavico,
poved' mene u tu tvoju zemlju
da s'nazobljem bibra i naranči,
da s' naljubim mlađanih junaka,
da s' nagrijem žarenoga sunca!«*

Nasuprot vedroj legendi o bogatoj Indiji stoji ona o proklesoj. Začetak joj je apokrifni *Život sv. Tome* i prikaz njegove apostolske djelatnosti i mučeničke smrti u Indiji. To je djelo postojalo u više grčkih verzija i izgleda da su dvije od njih samostalno prevedene na staroslavenski, i poznati su nam rukopisi srpske redakcije u ruskim zbirkama. U Arhivu HAZU u Zagrebu čuva se rukopisni

zbornik dubrovačkoga podrijetla pisan bosančicom na čistom narodnom jeziku: *Libro od mnozijek razloga*.

U tom se zborniku nalazi i legenda o apostolu Tomi. To je prijevod na narodni jezik, dubrovačku štokavsku ijekavštinu, jedne od dviju srpskih staroslavenskih verzija. Legenda o Tomi javlja se i drugdje u hrvatskoj književnosti, posebno u glagoljskim brevijarima. Rešetar pak misli da štokavski tekst u *Libru od mnozijek razloga* nije preveden neposredno iz staroslavenskoga srpske redakcije nego posredstvom jednoga čakavskog prijevoda pisanog glagoljicom.

Motivi legende o proklesnoj Indiji javljaju se i u narodnom stvaralaštvu. Tako se u poznatoj pjesmi iz Vukove zbirke *Sveci blago dijele* javlja »prokleta Indija« u kojoj vlada »teško bezakonje«. Isti taj motiv dolazi i u manje poznatoj hercegovačkoj pjesmi:

*A da veli blažena Marija:
»Nemojte me, ugodnici božji!
Ja sam bila u zemlji prokletom
u prokletom zemljici Indiji
gdje s' ne mole bogu jedinome,
vet se mole bogu imbenome.
Tu ne sluša mladi starijega,
a ni oni porod roditelja;
drže braća sestre za robinje,
pa su veće bogu dodijali,
prosjest će se sve Indije ravne.«*

Završavajući ovaj letimični pregled može se reći da su indijske teme u srednjovjekovnoj književnosti hrvatskoj i srpskoj bogato zastupane. Nema tu, dakako, nikakvih specifičnih i ekskluzivnih južnoslavensko-indijskih književnih veza. Književnosti jugoslavenskih naroda ostale su u sklopu i u okvirima srednjovjekovne Europe. Izdvaja ih možda samo to što su vrlo otvorene utjecajima kako s latinskoga zapada tako i s bizantskog istoka. No u tako postavljenim okvirima značajno je što u europskoj srednjovjekovnoj književnosti gotovo da i nema djela s indijskom tematikom koje kod nas nije bilo prevedeno, a mnoga su se prevodila i više puta.

Može se dakle reći da naša srednjovjekovna slika o Indiji potpuno odgovara europskoj. Prisutnost je Indije u našoj srednjovjekovnoj književnosti daleko izrazitija nego što smo skloni pretpostaviti i podaci o njoj lako će iznenaditi prosječno informiranoga čitaoca.¹ Bilo bi zaista zanimljivo da se naše srednjovjekovne književnosti temeljito i sustavno istraže sa stajališta indijskih utjecaja i motiva. Posebno važna je u tom sklopu i narodna književnost jer je ona indijske utjecaje primala preko pisane književnosti i mimo nje i jer su se u njoj odrazili legendarni motivi o dalekoj Indiji, zemlji bogatoj i blaženoj, o Indiji zemlji proketoj, zemlji na kraju svijeta gdje je i najneobičnije vjerojatno, zemlji koja je već od davnih vremena neodoljivo privlačila maštu ljudi sa slavenskog juga.

¹ Ovaj napis bi bibliografski podaci bili opteretili, pa su zato posvema ispušteni. Koga zanimaju, može ih naći u publikaciji *Jugoslaveni i Indija*, Zagreb 1965., katalogu istoimene izložbe koju su priredili Institut za književnost tada Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i Odsjek za opću lingvistiku i orijentalne studije Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Tamo je navedena i literatura koja može čitaoca s dubljim zanimanjem uvesti u studij pojedinih problema.